

С.Г. Шнак

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ВИБІР ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

Проблема конфліктної поведінки молодших школярів нині стала однією з найбільш актуальних у педагогічній психології. Про це йдеться в працях таких вітчизняних і зарубіжних психологів, як Н.Д. Левітов, М.І.Буянов, А.Є.Лічко, В.А.Татенко, Т.М. Титаренко, А.А.Реан, К.Лоренц, К.Хорні, Е.Фромм, Л.Берковіц, Дж. Доллард.

Проте, у сучасній вітчизняній науковій літературі цій проблемі ще не надається достатньої уваги, в той час як для педагогічної практики вона є надзвичайно важливою. Знання психологом, учителем причин особливостей конфліктної поведінки молодших школярів, уміння своєчасно вилинути на дитину, допоможе не лише значно поліпшити взаємовідносини між учнями та їхніми однолітками, учнями та педагогами, учнями та їхніми батьками, педагогами та батьками, а й знизити чисельність правопорушень, що здійснюються на основі агресивності та емоційної невірноваженості. Обрана стратегія поведінки молодших школярів у конфліктній ситуації може по різному впливати на її розв'язання.

За мету цієї статті обрано теоретичне обґрунтування концептуальних підходів до вивчення впливу індивідуальних особливостей молодших школярів на вибір поведінки в конфліктних ситуаціях. Провідними завданнями статті стали:

а) аналіз психологічних особливостей навчальної діяльності молодших школярів як потенційної основи виникнення конфліктів; б) дослідження вікових особливостей молодших школярів, що є важливим для розуміння індивідуальних проявів у поведінці.

З надходженням учня початкової школи в школу до числа видів діяльності поряд із спілкуванням і грою висувається навчання. В особистісному розвитку молодших школярів і в тому числі у впливі їх індивідуальних особливостей на вибір поведінки у конфліктних ситуаціях цій діяльності належить особлива роль тому варто зупинитися на цьому детальніше..

Психологи-науковці наголошують, що навчальна діяльність складається як самостійна саме в цей віковий період і визначає багато в чому (якщо не сказати переважно) інтелектуальний розвиток молодших школярів від 6-7 до 10-11 років [3: 150-152].

Загалом же з початком навчання учня в початковій школі його розвиток починає визначатися вже не трьома, як було в дошкільному дитинстві, а чотирма різноманітними видами діяльності.

В.Давидов наголошував, що саме всередині навчальної діяльності учня початкової школи молодшого шкільного віку виникають властиві

його основні психологічні новоутворення. Ця діяльність визначає характер інших видів діяльності: ігрової, трудової та спілкування [4].

Кожний із чотирьох названих вище видів діяльності має свої особливості в особистісному розвитку в молодшому шкільному віці, що позначаються і на конфліктності поведінки. Навчання тут лише розпочинається, і тому про нього потрібно говорити як про вид діяльності, що розвивається. Він має вдосконалюватись упродовж довгих років життя, якщо людина буде весь цей час продовжувати учитися. Проте якщо процес розвитку навчальної діяльності йде стихійно, то він займає тривалий час. При продуманому і розумному формуванні навчальної діяльності можна домогтися того, що вже до старших класів школи дитина цілком опановує психологічними основами навчання, воно не обтяжливе і не стає сферою утворення різних конфліктогенів. Головне навантаження тут припадає саме на молодший шкільний вік, під час якого утворюються основні складові цієї діяльності: навчальні дії, контроль і саморегуляція. При цьому зростає роль індивідуальних особливостей молодших школярів на вибір поведінки в конфліктних ситуаціях.

Як ми вже згадували не менше значення для інтелектуального розвитку та поведінки школярів молодшого шкільного віку, чим навчання і праця, має розширення сфери їхнього спілкування із

навколишніми людьми, особливо дорослими, які служать зразками для імітації й основного джерела різноманітних знань. Колективні форми роботи, що стимулюють спілкування, ніде не є настільки корисними для загального розвитку й обов'язковими для молодших школярів, як у молодшому шкільному віці [4].

Іншими в цьому віці стають і дитячі ігри, вони набувають досконаліших розвивальних форм. Змінюється, збагачуючись за рахунок нового досвіду, їх зміст, діти опановують норми неконфліктної поведінки. Індивідуальні предметні ігри набувають конструктивного характеру, у них широко використовуються нові знання, особливо з галузі природних наук, а також ті знання, що надбані дітьми на заняттях працею в школі. У цьому віці важливо, щоб молодший школяр був забезпечений достатньою кількістю ігор, що розвивають, у школі і вдома і мали час для занять ними. Гра в цьому віці продовжує займати друге місце після навчальної діяльності як головної й істотно впливати на розвиток соціальної неконфліктної адаптації молодших школярів [8].

Вікові особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях зумовлені також зміною соціальної ролі учня початкової школи, появою нових обов'язків, що позначається на стосунках з однолітками й учителями. Спочатку дитина захоплена тільки навчанням, мало вступає в контакт з однолітками і

певний час відчуває себе чужою, хоча ще донедавна в дитячому садку постійно спілкувалася з ними. Стосунки молодших школярів з однолітками регламентовані переважно нормами „дорослої” моралі, тобто успішністю в навчанні, виконанням вимог дорослих. Характерною ознакою взаємин молодших школярів є те, що їхня дружба заснована, як правило, на спільності зовнішніх життєвих обставин і випадкових інтересів (сидять за однією партою, живуть в одному будинку, в одному мікрорайоні тощо).

Оскільки життя в школі пов'язане з особистістю вчителя, тому й поведінка молодших школярів у конфліктних ситуаціях значною мірою зумовлена реакцією вчителя на таку поведінку. А оскільки його позиція стосовно учня початкової школи відрізняється від позиції батьків чи вихователя з дитячого садка, який певною мірою перебирав на себе функції батьків тому стосунки школяра з учителем складаються тільки у процесі навчальної діяльності, і є чітко регламентованими організацією шкільного життя, а відповідно – більш діловими і стриманішими, що безумовно впливає на вибір стратегії поведінки школярів у конфліктах. У зв'язку з цим дуже важливими для педагога є знання особливостей молодшого школяра, щоб уже в перші дні навчання, допомогти йому повноцінно і безконфліктно включитися в нове життя.

Становлення й розвиток

особистості в молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (приспособлення до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення у групу ровесників). Вікові особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях проявляються й у тому, що школяр потрапляє в зовсім нову для нього групу ровесників-однокласників, яка через відсутність спільно розподіленої навчальної діяльності є дифузною. Цією групою керує педагог. Порівняно з вихователем дитячого садка він є більш референтним для молодших школярів, оскільки, використовуючи арсенал оцінок, впливає на їхні стосунки з іншими дорослими, передусім з батьками, формує ставлення дорослих до учня початкової школи та його ставлення до себе як до «іншого». Фактором розвитку особистості молодшого школяра є не стільки навчальна діяльність, скільки ставлення дорослих до успішності, дисциплінованості, старанності учня початкової школи.

Психологи-науковці, стверджують, що першокласники і значна частина учнів других класів не спроможні до повноцінної саморегуляції, у той час як діти, що навчаються у третьому і четвертому класах, цілком здатні управляти собою і зовнішньо – своєю відкритою поведінкою, і внутрішньо – своїми психічними процесами і почуттями [5].

У молодших школярів навчальна діяльність стає провідною і набуває характерних особливостей. Її основні компоненти: дії та операції, за допомогою яких учні оволодівають змістом навчання; результати навчання та його контроль і оцінка; структура навчальної діяльності, в якій набуття знань, умінь та навичок виступає як прямий її результат, складається поступово в міру того, як школярі навчаються її здійснювати, виробляють перші навички вміння вчитися [6].

В учнів молодшого шкільного віку формуються різноманітні навчальні мотиви. Першокласнику подобається вчитися, читати, писати, лічити. Його цікавить оповідання про подвиги людей, історичні події, життя тварин, явища природи. У деяких першокласників мотиви учіння пов'язані з привабливістю самого шкільного навчання, його атрибутами. Для них більше значить переживання самої участі у процесі учіння, ніж усвідомлення результату навчальних дій. Тут переважають ще ігрові мотиви, хоч вони спонукають до навчальних дій.

Друга група мотивів учіння молодших школярів – це так звані внутрішні мотиви учіння, характерні для діяльності, спрямованої на здобуття знань, для подолання труднощів, які виникають під час розв'язання завдань. У школярів мотиви учіння залежать від рівня навчальної успішності учнів.

С.О. Мусатов [4] зазначає, що серед усвідомлених школярами мотивів учіння інтерес до окремих предметів

займає важливе місце та безпосередньо встигаючих учнів і менш виражених у слабо встигаючих. Пізнавальний інтерес безпосередньо пов'язаний з процесом засвоєння нових знань, виявили 32% встигаючих, і 25% посередньо встигаючих, 17% слабо встигаючих. Більшість учнів III-го класу вважали цікавими для себе ті навчальні предмети, де вони найкраще встигали. Деяким учням початкових класів властивий недостатній рівень розумової активності, що є наслідком багатьох причин. Це стримує повноцінне формування в них навчально-пізнавального інтересу, здатного мотивувати сталі позитивне ставлення до процесу засвоєння знань. Таким дітям у II і III класах більш властиві мотиви обов'язку, престижу, ніж інтересу до змісту навчальних предметів.

Для молодших школярів, особливо учнів I-II класів, характерна велика сприйнятливості до кожного слова та кожної дії вчителя. Учитель початкових класів має враховувати своє становище серед школярів його класу, здійснювати самоконтроль за своєю поведінкою, дбати про тактичне ставлення до кожного учня, розуміти переживання і прагнення учня початкової школи, пам'ятаючи, що авторитет учителя, його спілкування з класом і кожним учнем є важливою складовою успішного навчання і виховання.

Спілкування молодших школярів з однолітками і вчителем у процесі навчання сприяє їхній соціалізації (засвоєнню соціальних уявлень,

понять, моделі поведінки тощо).

Для зміцнення інтересу до оцінки вчителя важливо, щоби батьки учнів надавали особливе значення оцінці, яку одержує дитина за виконану навчальну роботу. Поступово формується в молодших школярів самооцінка результатів їхнього навчання [4].

Усі причини недостатньої успішності, на які вказують молодші школярі, можна поділити на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх причин учні відносять власну неухважність, недостатню старанність, відсутність інтересу, невміння слухати пояснення на уроці, непосидючість при виконанні домашніх завдань. До зовнішніх учні відносять: захворювання, перевантаження роботою чи заняттями, які пов'язані зі школою тощо. Тут проявляються і вікові відмінності. Першокласники вказують на зовнішні фактори, у 3 ж класі лише третина учнів називає зовнішні, а решта внутрішні причини. Здатність молодших школярів до самоконтролю зумовлена розвитком складних інтелектуальних процесів, які дозволяють їм здійснювати поточний контроль за своїм мисленням, пам'яттю, знаннями, цілями і діями. Це впливає і на розвиток планування їх дій, прийняття рішень, на пошук прийомів запам'ятовування тощо [6].

Місце того чи іншого першокласника в колективі залежить від успіхів у набуванні знань, моральних якостей, таких як акуратність, працьовитість,

відповідальність. У II–III класах згадані моральні якості учнів та їхні навчальні успіхи також є важливим фактором при визначенні їхнього місця в класі.

Таким чином, потреби та виниклі на їх основі мотиви відіграють головну роль у визначенні спрямованості особистості. Саме тому, що для характеристики особистості молодшого школяра в цілому найбільш суттєве значення має її ставлення до себе, до людей, до ігрової діяльності, ми висунули припущення про типологію спрямованості. Усі типи спрямованості охоплюються двома сферами: соціальних відносин та змісту діяльності. При цьому кожна сфера поділяється на такі типи відносин: соціальних відносин – на егоїстичні та колективістичні типи; змісту діяльності – на пізнавальні та ігрові.

Колективістська спрямованість створюється стилем поведінки, який характеризується скромністю, відсутністю прагнення виділитися серед інших суспільною активністю, відповідальністю при виконанні суспільних доручень і навчальної роботи. Учні з колективістською спрямованістю мають велику чутливість до моральних норм та їх засвоєння, шкільного розпорядку, правил у класному колективі. Зазвичай вони допомагають друзям у навчанні, активні, сумлінні на уроках не тому, що хочуть отримати гарну оцінку, а тому, що це їх звичайний стан, їх звичайна манера поведінки.

Отже, особливість конфліктної поведінки молодших школярів з колективістською спрямованістю визначається тим, що у структурі їх особистості переважають колективістські інтереси та переживання.

Егоїстична спрямованість має місце там, де у вчинках учнів перемагають мотиви власного благополуччя, бажання виділитися серед інших учнів. Учні з егоїстичною спрямованістю найчастіше зайняті собою і мало реагують на людей біля себе. Що стосується суспільної роботи, то вони охоче роблять те, що їм дозволяє бути на виду, заслужити схвалення учителя або керувати іншими і дуже не люблять "непомітної" роботи. Багато із цих молодших школярів нестримані, уперті, намагаються робити все по-своєму, стверджувати своє Я. Діти з егоїстичною спрямованістю нерідко беруть участь у досягненні цілей колективу. Але лише в тих випадках, коли колективна діяльність допомагає в даний час або допоможе їм реалізувати свої егоїстичні наміри. Вони часто приховують свої корисні наміри соціально орієнтованими способами впливу, бажання здаватися "своїм" серед молодших школярів колективістів.

Пізнавальна спрямованість, тобто коли переважають пізнавальні мотиви, – це захоплення процесом навчання, потреба у розширенні світогляду, інтерес до знання, прагнення до розвитку кмітливості, оволодіння новими навиками та уміннями.

Ігрова спрямованість має мотиви спрямовані на ігрову діяльність, захоплення процесом гри, прагненням брати активну участь у грі. Вони постійно шукають можливість задовольнити свої ігрові потреби, своєрідні спонукання.

Оскільки в молодшому шкільному віці відбувається зміна провідної психічної саморегуляції від мимовільної до свідомо-вольової а шкільне життя вимагає систематичного та обов'язкового виконання дитиною багатьох правил: вона повинна вчасно приходити до школи, дотримуватися правил шкільного життя, виконувати завдання на уроці та вдома, долати труднощі в навчальній роботі тощо, тому дотримання цих правил вимагає вміння регулювати свою поведінку, підпорядковувати довільну діяльність свідомо поставленим цілям. Однак вікові обмеження в набутому досвіді соціальних стосунків молодших школярів створюють сприятливу атмосферу для виникнення багатьох конфліктогеній, що зрештою й відбивається на поведінці в конфліктних ситуаціях.

Узагальнюючи проблеми поведінки молодших школярів можна вказати на такі дві їх характеристики, що на наш погляд, є вагомими для розуміння вікових особливостей поведінки молодших школярів у конфліктах.

1. Поступове обмеження учня початкової школи як суб'єкта імпульсивної поведінки відкриває можливості її розвитку як суб'єкта вольової поведінки, здатного довільно

регулювати власні психічні процеси та поведінку.

2. У молодшому шкільному віці зростає вимогливість до себе та інших, розширюється сфера усвідомлення обов'язків, розуміння необхідності їх виконання.

Таким чином, підсумовуючи все вище викладене у цій статті, доходимо таких висновків.

1. На основі аналізу психологічних особливостей навчальної діяльності молодших школярів як потенційної основи виникнення конфліктів виявлено, що є характерні вікові особливості поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях. Ці особливості можна описати, таксувати й упроваджувати у практику виховання.

2. Індивідуальні особливості молодших школярів також відображаються на їх конфліктній поведінці. Через недостатню сформованість вольових процесів спостерігаються імпульсивність поведінки, примхливість, упертість. У конфліктній поведінці молодших школярів чітко виявляються особливості їхнього темпераменту, зумовлені властивостями нервової системи. Характер у цьому віці щойно формується. Однак більшість молодших школярів чуйні, допитливі та безпосередні у вираженні своїх почуттів та ставлень.

3. Самооцінка молодших школярів конкретна, ситуативна, багато в чому визначається оцінкою вчителя. Рівень домагань формується насамперед унаслідок досягнутих успіхів і невдач

у попередній діяльності. Коли в учбовій діяльності учня початкової школи невдач більше ніж успіхів і цю ситуацію вчитель ще й постійно підкріплює низькими оцінками, то результатом стає розвиток почуття невпевненості в собі та неповноцінності, які мають тенденцію поширюватися й на інші види діяльності. З раннього дитинства необхідно виховувати правильні навички поведінки у міжособистісних стосунках між дітьми. і потрібно створювати умови, в яких формується особистість, яка вступаючи у взаємостосунки, не схильна до застосування шаблонів і стереотипів, коли оцінює іншу людину, а постійно спрямовується на індивідуальну своєрідність іншої особистості.

4. Успішне формування особистості як суб'єкта, що вступає в міжособистісні стосунки потребує особливого позитивного розвитку емоційної сфери. Життєвий досвід молодших школярів досить обмежений, він не завжди дає змогу розібратися в різноманітних моментах міжособистісних стосунків, тому потрібно постійно вивчати структуру відносин і своєчасно врегульовувати її. Для цього необхідно знати причини, фактори, що впливають на благополучний і неблагополучний статус, ступінь їх зв'язку.

5. Потрібно наголосити, що міжособистісні стосунки є необхідними для молодших школярів, оскільки, саме завдяки їм розвиваються всі сторони особистості учня початкової школи, формується

стратегія й тактика її поведінки. Встановлення міжособистісних стосунків з ровесниками передбачає формування у учня початкової школи специфічного варіанту комунікативної потреби, яка виражається у прагненні учня початкової школи до самопізнання і самооцінки під впливом інших молодших школярів. Її особливість полягає в тому, що дитина

порівнює себе з ровесником шляхом прямого накладання знань про себе на образ рівної істоти, в той же час як дорослий для учня початкової школи – ідеал реально не досягнутий.

6. Таким чином, у молодшому шкільному віці конфліктна поведінка являє собою своєрідний механізм психологічного захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абраменкова В.В.* Половая дифференциация и межличностные отношения в детской группе // Вопросы психологии. – 1987. – №5.
2. *Абрамова Г.С.* Возрастная психология. – М., 2007.
3. *Агеев В.С.* Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. – М., 1990.
4. *Ананьев Б.Г.* Проблемы формирования характера. // Избранные психологические труды: В 2-х т. – М., 1980. – Т.1.
5. Анастаси А. Психологическое тестирование. Т. II. – М., 1982. – 453 с.
6. *Цимбалюк І.М.* Психологія. – К., 2007.
7. *Журавлев В.И.* Основы педагогической конфликтологии. – М.: РИА, 1995. – 183 с.
8. *Ишмуратов А.Т.* Конфлікт і згода. Основы когнітивної теорії конфліктів. – К.: Наук, думка, 1996. – 190 с.
9. *Коломинский Я.Л., Жизневский В.П.* Социально-психологический анализ конфликтов между детьми в игровой деятельности // Вопр. психологии. – 1990, – №2. – С. 35-42.
10. *Коломінський Н.Л.* Психологія педагогічного менеджменту. – К.: МАУП, 1996. – 176 с.
11. Конфликтология: Учебник /Под ред. А.С. Кармина. – СПб.: Лань, 1999. – 442 с.

Подано до редакції 17.03.08

РЕЗЮМЕ

В статті викладено результати дослідження впливу індивідуальних особливостей молодших школярів на вибір поведінки у конфліктних ситуаціях, подано теоретичне обґрунтування методологічних

підходів до вивчення впливу індивідуальних особливостей та провідної діяльності молодших школярів на вибір поведінки у конфліктних ситуаціях.

РЕЗЮМЕ

В статье излагаются результаты исследования влияния

индивидуальных особенностей изучению влияния индивидуальных младших школьников на выбор особенностей и лидирующей деятельности младших школьников на проведения в ситуациях конфликтов, подается теоретическое обоснование выбора проведения в конфликтных методологических подходов к ситуациям.

SUMMARY

The article presents some results of research on the influence of individual features of junior pupils on choice of conducting in conflict situations; suggests theoretical substantiation of methodological approaches to the study of influencing of individual features and leading activity of junior pupils on choice of conducting in conflict situations.